

**ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ
В УМОВАХ ПОГЛИБЛЕННЯ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ****ECOLOGICAL AND ECONOMIC EFFECTIVENESS OF USE LAND IN CONDITIONS
OF INFRINGEMENT OF INSTITUTIONAL TRANSFORMATIONS****Оксана САКАЛЬ,***кандидат економічних наук,
Державна установа «Інститут економіки
природокористування та сталого розвитку
Національної академії наук України», Київ***Oksana SAKAL,***Candidate of Economic Sciences,
Public Institution «Institute of Environmental Economics
and Sustainable Development of the National Academy of
Sciences of Ukraine», Kyiv*

Проаналізовано сучасні підходи до визначення змісту еколого-економічної ефективності землекористування та розкрито доктринальні питання останньої в умовах поглиблення інституціональних трансформацій. Встановлено, що переважна більшість вітчизняних дослідників трактують це поняття стосовно використання сільськогосподарських угідь або земель сільськогосподарських підприємств. Доведено, що такий підхід виправданий, зважаючи на структуру земельного фонду України. Однак при цьому нівелюються інші цілі діяльності землекористувача та функції землі. Запропоновано досліджувати категорію еколого-економічна ефективність землекористування відповідно до положень екологічної економіки, теорії суспільного добробуту, концепції загальної економічної вартості. Ґрунтуючись на класифікації функцій землі, визначено критерії виділення речового змісту і суспільної форми еколого-економічної ефективності землекористування.

Ключові слова: *землекористування, еколого-економічна ефективність, інституціональні трансформації, екологічна економіка, функції землі, децентралізація, суспільний добробут.*

The article is devoted doctrinal issues of environmental and economic effectiveness of use land in conditions of infringement of institutional transformations. The modern approaches to the definition of content of ecological and economic effectiveness of land use are analyzed. It is established that the overwhelming majority of domestic researchers interpret this notion regarding the use of agricultural land or farm land. It is proved that such an approach is justified, taking into account the structure of the land fund of Ukraine. However, this reduces other goals of the land user and functions of the land. It is proposed to investigate the category of ecological and economic effectiveness of land use in accordance with the provisions of the ecological economics, social welfare theory, and concept of total economic value. Based on the classification of land functions, the criteria of selection material content and social form of ecological and economic effectiveness of land use are determined.

Keywords: *land use, ecological and economic effectiveness, institutional transformation, ecological economics, functions of land, decentralization, social welfare.*

Постановка проблеми. Проблема ефективності використання земельних ресурсів, незважаючи на проведені за роки незалежності України земельну, аграрну та інші реформи, залишається актуальною. Більше того, навіть загострюється, набуваючи нових специфічних ознак. І хоча земельна реформа в основному спрямована на врегулювання сільськогосподарського землекористування, ухвалення управлінських рішень на всіх організаційно-управлінських рівнях щодо земель різного цільового призначення потребують якісного нового підходу до розуміння та оцінювання еколого-економічної ефективності їх залучення. План пріоритетних дій Уряду на 2018 рік відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України № 244-р від 28 березня 2018 р. щодо економічного зростання передбачає низку етапів стосовно земельної реформи, усі напрями якої потребують належного наукового обґрунтування, концептуально нових поглядів на сутність поняття еколого-економічної ефективності використання земель для підтримки прийняття

управлінських рішень з метою підвищення суспільного добробуту.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Різні аспекти забезпечення ефективності, раціональності, сталості землекористування з урахуванням економічних, соціальних та екологічних факторів досліджували вітчизняні вчені, а саме І.К. Бистряков, П.П. Борщевський, В.А. Голян, В.В. Горлачук, П.І. Коренюк, Л.Я. Новаковський, П.Т. Саблук, М.Г. Ступень, В.М. Трегобчук, А.М. Третяк, М.М. Федоров, М.А. Хвесик й інші. Результативності використання земельно-ресурсного потенціалу в аграрній сфері, а також земель сільськогосподарських підприємств присвячено праці таких науковців, як О.І. Гуторов, О.Ю. Єрмаков, В.Я. Месель-Веселяк, Н.В. Поліщук, О.О. Шевелюк та інші. Теоретико-методичні засади визначення ефективності органічного землекористування вивчає А.В. Кучер. Серед зарубіжних дослідників політики та стратегій розвитку використання земель варто виділити Р.М. Driessen, N.T. Konijn та E. Hepperle.

Мета статті – дослідити теоретико-методологічні підходи до визначення ефективності використання

земельних ресурсів, обґрунтувати сутність цієї економічної категорії відповідно до новітніх наукових праць і тенденцій суспільного розвитку.

Виклад основного матеріалу. Еколого-економічна ефективність – відношення сумарних еколого-економічних витрат до отримання сукупного еколого-економічного ефекту. Її визначення передбачає комплексну оцінку впливу господарської діяльності на навколишнє природне середовище, виявлення основних взаємозв'язків між економічною й екологічною підсистемами та інше. При цьому економісти пропонують врахувати близькі та віддалені наслідки впливу на довкілля господарської діяльності. Найпростішим (однобічним) визначенням еколого-економічної ефективності є відношення витрат на охорону навколишнього природного середовища й традиційного економічного ефекту [1, с. 179]. Еколого-економічним ефектом вважають алгебраїчну суму традиційного економічного (переважно позитивного) й екологічного (як позитивного, так і негативного) ефектів у матеріальному виробництві й невиробничій сфері, що досягаються з різним лагом (проміжком часу) і лише в окремих випадках – одночасно [1, с. 179].

Вітчизняні науковці трактування еколого-економічної ефективності землекористування зводять до оцінки ефекту, результативності, раціональності використання сільськогосподарських угідь через призму продуктивності сільськогосподарського виробництва, структури посівних площ тощо; апелюють також до поняття еколого-економічного потенціалу земель і виробничого потенціалу землеробства. Такий підхід виправданий з погляду структури земельного фонду за видами основних угідь та економічної діяльності, яка свідчить про те, що частка сільськогосподарських угідь становить майже 69 % (рілля – 53,9 %) за станом на 01 січня 2016 року згідно з даними Держгеокадастру.

Більшість дослідників, оцінюючи ефект землекористування, враховує в основному економічний, у деяких випадках, аналізуючи окремі аспекти використання сільськогосподарських угідь, – екологічний. Поділяємо думку В.Є. Данкевича, який зазначає, що «в умовах екстенсивних методів господарської діяльності під досягненням максимального ефекту в здійсненні мети землекористування мається на увазі лише економічний ефект, що є неправомірним, адже у землекористувачів виникають і інші цілі, наприклад, оздоровчі, рекреаційні та естетичні, які не взяті до уваги» [2, с. 24].

Зарубіжні економісти у дослідженнях використання земель оперують категорією ефективності (effectiveness) у двох контекстах, що спрощено можна вважати якісною і кількісною оцінкою ефекту [3, с. 206]:

перший стосується політики землекористування або інших напрямів економічної політики, інструментів його регулювання, а також планування й проектування природокористування, аналізу альтернативних управлінських рішень, тобто йдеться про макроекономічний зріз. Тут цікавим є об'єкт

оцінки – через ефективність політики землекористування, її потенціалу оцінюють окремі елементи стратегії сталого розвитку, які певним чином пов'язані із землею або іншими природними ресурсами та умовами довкілля;

другий – відносно оцінки свідомої дії людини, результату процесу, котрий демонструє співвідношення як досягнутого ефекту, так і ресурсів, витрачених на такі цілі. Тому як економічна категорія в загальному вигляді ефективність – це функція, котра включає ефект землекористування (результат) та споживані ресурси для його досягнення:

$$\Delta E = \frac{\Delta Rz}{\Delta Rs},$$

де ΔRz – зміни в ефекті (результаті) діяльності, пов'язаній із землекористуванням,

ΔRs – зміни ресурсів, витрачених на вироблення ефекту.

З появою наукових праць з екологічної економіки і положень теорії суспільного добробуту розуміння цієї категорії видозмінюється; вона набуває нового концептуального змісту, що відповідає новітнім завданням розвитку, зокрема досягнення Цілей сталого розвитку. Доцільність застосування положень екологічної економіки до оцінювання і забезпечення еколого-економічної ефективності землекористування в умовах інституціональних трансформацій обумовлена наступним.

Екологічна економіка (ecological economics) як галузь економічної теорії добробуту базується на дефіциті природних ресурсів, що передбачає необхідність справедливого розподілу результатів діяльності для збереження сталих суспільних відносин, визнаючи необхідність переходу від стихійного ринкового доступу до керованого і раціонального балансу споживання та відтворення ресурсів. Вона зосереджена на розробці регуляторів, які забезпечують економічну ефективність, коли ринковий механізм не працює належним чином або спостерігаються провали ринку [4, с. 5].

Важливою у розумінні еколого-економічної ефективності землекористування є концепція загальної економічної вартості, котра включає вартість прямого та непрямого споживання, а також невикористання ресурсів або екосистемних послуг, відтак виходить за рамки теперішньої вигоди від комерційної експлуатації природних ресурсів або умов довкілля [5, с. 74–75]. За системним підходом інституціональні трансформації в цьому контексті відіграють роль як обмежуючих факторів ефективності, так і рушійних сил змін у стані еколого-економічних систем [6, с. 87].

З огляду на викладене пропонуємо досліджувати еколого-економічну ефективність землекористування через спектр функцій щодо підтримки й забезпечення безперервності людської діяльності на сталій основі, коли різні компоненти земель збережені та залучені до збалансованого використання через планування розвитку з метою справедливого розподілу земельних ресурсів, вигод від їх експлуатації (рис.). З погляду економіки довкілля земля розглядається як запас

поновлюваних ресурсів. А з позицій екологічної економіки її складно однозначно віднести до категорії відновлюваних або невідновлюваних. Відновлення цього ресурсу відбувається протягом тривалого часу, а швидкість деградації значно перевищує природний

рівень його регенерації. Відтак землі, які втрачаються внаслідок деградації, природно не поновлюються протягом життя людини, що позбавляє можливостей наступні покоління [7, с. 8].

Продуктивна: земля є основою багатьох систем життєзабезпечення завдяки виробництву біомаси, яка забезпечує продовольства, корма, волокно, паливо, деревину та інші біотичні матеріали для людського використання, безпосередньо або через тваринництво, включаючи аквакультуру, рибальство на внутрішніх та прибережних водоймах

Біотичне середовище: земля є основою земної біологічної різноманітності; забезпечує середовища існування та генетичні резервати для рослин, тварин і мікроорганізмів, над та під землею

Регулювання клімату: земля та землекористування є джерелом парникових газів і їх депо, формують глобальний енергетичний баланс шляхом відбиття, поглинання й перетворення радіоактивної енергії Сонця та глобальний гідрологічний цикл

Гідрологічна: земля регулює зберігання та потоки ресурсів поверхневих і підземних вод, впливає на їх якість

Зберігання: сховище сировини і мінералів для людського використання

Відходи та контроль забруднення: поглинає, фільтрує, амортизує і перетворює небезпечні сполуки

Життєвий простір: забезпечує фізичну основу для населених пунктів та інфраструктури – від промисловості до спорту і відпочинку

Скарбниця і спадщина: як сховище зберігає свідчення історії культури людства, а також є джерелом інформації про минулі кліматичні умови та попередні типи землекористування

Сполучний простір: для транспортування людей, ресурсів і продуктів, а також для переміщення рослин і тварин між окремими ділянками природних екосистем

Рис. Основні функції земель [7, с. 8]

В умовах інституціональних трансформацій, виходячи із функцій землі, доцільно виділяти речовий зміст і суспільну форму еколого-економічної ефективності землекористування за критеріями:

речовий зміст – за еколого-економічним ефектом як результатом економічної діяльності, що передбачає використання земельних ділянок відповідної категорії земель згідно з їх безпосередніми функціями, котрий вимірюється переважанням доходів над витратами або навпаки, що виникають у результаті такої діяльності, параметрами стану природних ресурсів й умов довкілля, які прямо чи опосередковано пов'язані із земельними ділянками і можуть бути оцінені;

суспільна форма – за результатами функціонування окремих елементів суспільного способу виробництва – справедливих можливостей доступу до використання земельних ресурсів і

привласнення результатів землекористування згідно з економічним законом єдності праці та власності.

Сьогодні в Україні відбувається формування нового власника земель – територіальних громад відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України «Питання передачі земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної власності у комунальну власність об'єднаних територіальних громад» № 60-р від 31 січня 2018 р. Подальше розпорядження отриманими у комунальну власність землями об'єднаною територіальною громадою обумовлюватиметься їх стратегічними планувальними документами, зокрема містобудівною документацією, планами розвитку територій. Відповідно до означених функцій земель можливо здійснити просторове розмежування природно-господарських точок росту – зон, котрі як елементи

природної системи стають частиною фінансово-економічної, набуваючи форми активів. Іншими словами, функції земель згідно з концепцією загальної економічної вартості перетворюються у фактори виробництва, а отже – розвитку. Еколого-економічну ефективність землекористування забезпечує підхід до природокористування на рівні територіальних громад, що базується на дотриманні вимог економічного закону єдності праці і власності. Процес децентралізації влади в Україні у частині передачі земель територіальним об'єднанням на сучасному етапі може сприяти поєднанню приватного і суспільного (індивідуального з колективним), коли продуктивність діяльності (праці) окремого землекористувача значною мірою залежить від спільних дій громади, а привласнення природних ресурсів визначає рівні можливості доступу до природокористування усіма її членами. Тим самим задеклароване в Конституції України право Українського народу на Землю, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси отримує конкретну практичну реалізацію в інтересах усього суспільства і кожного громадянина зокрема.

Висновки. Еколого-економічна ефективність землекористування – це системний результат, що виникає в процесі взаємодії декількох складових (систем, підсистем, їх елементів) унаслідок мультифункціонального використання або невикористання земельних ресурсів шляхом інтерналізації зовнішніх ефектів через залучення відповідних інструментів і механізмів сталого управління для поліпшення суспільного добробуту завдяки оптимальному розподілу благ між громадянами і факторів виробництва між галузями, що продукують ці блага. У подальшому необхідно деталізувати механізми та інструменти забезпечення такої ефективності.

Список використаних джерел

1. Економічний енциклопедичний словник : у 2 т. / [С.В. Мочерний, Я.С. Ларіна, О.А. Устенко та ін.] ; ред. С.В. Мочерний. – Л. : Світ, 2005. Т. 1 : А–Н. – 2005. – 616 с.
2. Данкевич В.С. Теоретико-методологічні основи раціонального використання земельних ресурсів / В.С. Данкевич // *International journal of innovative technologies in economy*. – 2017. – № 1 (7). – С. 24–30.
3. Auzins A. Measuring land-use efficiency in land management / Auzins A., Geipele I., Stamure I. // *Advanced Materials Research*. – Trans Tech Publications. – 2013. – Vol. 804. – P. 205–210.
4. *Environmental Economics* / Department of

Environmental Affairs and Tourism (DEAT) // Pretoria. – 2004. – 18 p. – (Information Series 16 «Integrated Environmental Management»).

5. Сакаль О.В. *Методологічні підходи до оцінювання екосистемних послуг* / О.В. Сакаль // *Економіка природокористування і охорони довкілля* : зб. наук. праць. – К. : ДУ ІЕПСП НАН України, 2016. – С. 71–78.

6. Сакаль О.В. *Сутність і особливості інституціональних трансформацій у природно-ресурсній сфері* // *Економіка природокористування і охорони довкілля* : зб. наук. праць. – К. : ДУ ІЕПСП НАН України, 2017. – С. 84–90.

7. *The Future of Our Land. Facing the Challenge* / Food and Agriculture Organization of the United Nations, United Nations Environment Programme. – Rome, 1999. – 88 p.

References

1. Mochernyi, S.V., Larina, Ia.S., Ustenko, O.A., & Yurii, S.I. (Volume 2) (2005). *Ekonomichniy entsyklopedychnyi slovnyk* [Economic Encyclopedic Dictionary]. Lviv: Svit. [in Ukrainian].
2. Dankevych, V. Ye. (2017). *Teoretyko-metodolohichni osnovy ratsionalnoho vykorystannia zemelnykh resursiv* [Theoretical and methodological bases of rational use of land resources]. *International journal of innovative technologies in economy*, 1 (7), 24–30. [in Ukrainian].
3. Auzins, A., Geipele, I., & Stamure, I. (2013). Measuring land-use efficiency in land management. *Advanced Materials Research*, 804, 205–210. Trans Tech Publications.
4. *Environmental Economics* (2004). Integrated Environmental Management. Information Series 16. DEAT.
5. Sakal, O. (2016). *Metodolohichni pidkhody do otsiniuvannia ekosystemnykh posluh* [Methodological approaches for the evaluation of ecosystem services]. *Ekonomika pryrodokorystuvannia i okhorony dovkillia*, 71–78. [in Ukrainian].
6. Sakal, O. (2017). *Sutnist i osoblyvosti instytutsionalnykh transformatsii u pryrodno-resursnii sferi* [The essence and characteristics of institutional transformations in the natural-resource sphere]. *Ekonomika pryrodokorystuvannia i okhorony dovkillia*, 84–90. [in Ukrainian].
7. *The Future of Our Land. Facing the Challenge* (1999). Food and Agriculture Organization of the United Nations, United Nations Environment Programme.

Стаття надійшла до редакції 27 березня 2018 року